

UOT 37.

Vüsala Sərdar qızı Əliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ TƏHSİLİN ROLU

Вусала Сардар гызы Алиева
доктор философии по педагогике, преподаватель
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Vusala Sardar Aliyeva
PhD in pedagogy,
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

ROLE OF EDUCATION IN DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Xülasə: Məqalədə ibtidai siniflərdə məsələ həlli zamanı müasir texnologiyalardan istifadə yolları müəyyənləşdirilmişdir.

İbtidai siniflərdə məsələ həlli prosesində müasir texnologiyalardan istifadə edilməsi özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. İbtidai siniflərdə məsələlərin tərtib edilməsi və seçilməsi müəllimdən xüsusi bacarıq tələb edir. Çünki ibtidai siniflərdə məsələlər uşaqların həm psixoloji, həm də pedaqoji inkişafına təsir göstərir. Belə ki, məsələlərin həllində daha səmərəli olan vasitələrin müəllim tərəfindən seçilməsi çox vacib şərtidir.

Açar sözlər: *insan kapitalı, şəxsiyyətin inkişafı, təhsil, təlimin məqsədi*

Резюме: В статье определены способы использования современных технологий в процессе решения задач в начальных классах. Применение современных технологий в решении задач в младших классах отличается своей оригинальностью. Создание и выбор задач в начальных классах требует специальных навыков от учителя. Так как задачи в младших классах влияют на психолого-педагогическое развитие детей. Поэтому очень важно выбрать средства, которые будут более эффективны в решении задач.

Ключевые слова: *человеческий капитал, развитие личности, образование, цель обучения*

Summary: The article identifies ways to use modern technologies in primary school decision-making. The use of modern technologies in the problem-solving process at primary grades differs in its originality. Creating and selecting issues in elementary grades requires special skills from the teacher. Because issues in elementary grades affect children's psychological and pedagogical development. So, it is very important to select the tools that are more effective in addressing issues.

Key words: *human capital, personality development, education, purpose of training*

Ulu öndərimizin uzaqgörənliyi sayəsində müstəqilliyimizin ilk pilləsində elmin, təhsilin, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafı ölkə prioritetlərindən biri olmuşdur. O dövrdə hələ insan kapitalı anlayışı olmasa da, bu məsələyə belə yanaşılmışdır: "...Məhz bu illərdə respublikada uşaq bağçaları, məktəblər, ali və orta ixtisas müəssisələri üçün yeni binaların tikintisi geniş vüsət almış, təhsil infrastrukturunu müasir standartlar çər-

çivəsində yenidən qurulmuşdur. Həmin dövrdə humanitar və fundamental elm sahələrində də böyük irəliləyişlər əldə edilmiş, elmdə, təhsildə qazanılan uğurların xalq təsərrüfatının ən müxtəlif sahələrində tətbiqi böyük nəticələr vermişdir. Cəmiyyət inkişaf prosesinin elmi-intellektual əsaslar üzərində qurulmuş yeni mərhələsinə qədəm qoymuş, respublikada ixtisaslı kadrlar

hazırlayan onlarca ali və orta ixtisas məktəbləri açılmışdır". (4)

Azərbaycan Respublikasının təhsil siyasətində müvafiq Dövlət proqramlarının təsdiqi və uğurla həyata keçirilməsi təkcə təhsilin inkişafına xidmət etmir, həm də "insan kapitalı"nın inkişafına istiqamətlənmişdir. Bu proqramlar məktəbəqədər, orta ümumtəhsil, texniki peşə və ali təhsil pillələrini əhatə edir. Təsədüfi deyil ki, bu gün təhsil siyasətimiz qarşısında əsas məqsəd olaraq – hortoraflı inkişaf etmiş şəxsiyyət yetişdirilməsi durur.

Hər təhsil sahəsi üçün ayrılan sərmayə "insan kapitalı"nın inkişafına, gələcək gəlirə çevrilir. Lakin təhsilə çox sərmayə ayırmaqla "insan kapitalı"nın inkişafını daha keyfiyyətli təşkil edə biləcəyimizi desək yanlış olar.

Təhsil sahəsində "insan kapitalı"nın inkişafını xarici və daxili amillərin qarşılıqlı vəhdəti kimi də göstərə bilərik. Təhsil sahəsində xarici amil dedikdə, tədris proqramı, dərsliklər, dərs vasitələri və müəllimin metodik təsiri nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, xarici amillərin elmi-metodik vəziyyəti insanın inkişafına təsir edir. Təhsil sahəsində daxili amil dedikdə isə insanın öz daxili marağı, istəki və qabiliyyətləri nəzərdə tutulur. Belə ki, əgər bir insanın rəsm çəkmək qabiliyyəti yoxdursa, onun hər hansı bir sərmayə gücünə rəssam etmək düzgün deyildir. Bu "insan kapitalı"nın inkişafından daha çox sərmayə itkisi kimi qiymətləndirilir. Yəni bir ali təhsilin "insan kapitalı"nın inkişafına xidmət etməsi bu iki amilin (xarici və daxili amillərin) qarşılıqlı vəhdət şəklində nəzərə alınması qaçılmaz faktıdır.

Təəssüf ki, bu gün cəmiyyətimizdə ali təhsil anlayışı, bəzilər tərəfindən sadəcə diplom xatirinə oxumaq kimi qiymətləndirilir. Təhsilə belə yanlış yanaşma olan zaman "insan kapitalı"nın inkişafından da danışmaq düzgün olmazdı. Əlbəttə ki, ali təhsilin insan qabiliyyətinə, marağına uyğun şəkillənməsi, onun təkrar istehsal ediləməsinə, yeni əlavə sərmayenin (xərclərin) qoyulmasına səbəb olur. Bu da, öz növbəsində, həm vaxt itkisi, həm də maddi vəziyyətin ağırlaşmasına səbəb olur.

Əlbəttə ki, bu gün ali təhsil müəssisələrində aparılan bir sıra islahatlar insan kapitalının inkişafına xidmət edir. Buna misal olaraq tələbə təqəddürlərinin veriləməsinə göstərə bilərik. Əvvəllər ali təhsil müəssisələrində təqəddür yalnız

dövlət hesabına təhsil alan tələbələrə təhkim olunurdu. Həzrədə isə təlimin keyfiyyətini, tələbənin öyrənmə motivasiyasını yüksəltmək məqsədli ödənişli təhsil alan tələbələrə də təhkim olunur. Bu da, öz növbəsində, tələbələrə bilik, bacarıqlarının inkişafına təsir edir.

Apardığımız tədqiqatlara əsasən deyə bilərik ki, bu gün dünyada və ölkəmizdə yaranan böhranların aradan qaldırılmasının tək çıxış yolu insan kapitalının gücləndirilməsidir. Əksinə baxdıqda da bu böhranların yaranma səbəbləri məhz insan kapitalının zəif olmasıdır.

İnsan kapitalı insanın biliyi, bacarığı və peşəkarlığıdır. Bir cəmiyyətdə insan kapitalının gücü yüksəldikcə, o cəmiyyətin təhsili, elmi, iqtisadi gücü və siyasəti də yüksəlməyə başlayır. Məhz buna görə də insan kapitalının yüksəldilməsi daima cəmiyyətin diqqət mərkəzində olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, insan kapitalının inkişaf etdirilməsində əsas amil təhsildir, o zaman təhsil sisteminin inkişafı prioritet məsələlərdən olmalıdır.

Təhsil insanın şəxsiyyətini kimi formalaşmasında ən əhəmiyyətli amildir. Təhsil müəssisələrində insanlar erkən yaşdan savadı dərək etməyə, milli və ümumbəşəri dəyərləri mənimsəməyə, xalqın mirasını öyrənməyə, mədəniyyətini yüksək dərəcəyə çatdırmağa və başqa qabiliyyətləri inkişaf etdirməyə istiqamətləndirilməlidir.

Təhsil sisteminin inkişafı xalqın, cəmiyyətin maariflilik səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə şərtlənir. Cəmiyyətdə insan kapitalının inkişafının əsas amili təhsildir.

Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi məktəbəqədər, orta ümumtəhsil və ali təhsil pillələrindən ibarətdir. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi hər üç pillə üçün prioritet məsələ olmalıdır. Çox vaxt biz elə bilirik ki, insan kapitalı təkcə ali təhsil bitirmiş insanlardır. Lakin bu fikir tam olaraq yanlışdır. İnsan kapitalı elə bir gücdür ki, o, cəmiyyətin dəyişməsinə və inkişafına təsir edir.

Ali təhsil müəssisələrindən məzun olan hər bir şəxsi insan kapitalı kimi qiymətləndirmək yanlış olardı. Çünki insanın kapitala çevrilməsi təkcə onun aldığı diplomla ölçülə bilməz. Təhsil sistemi elə qurulmalıdır ki, insanın yaşama tərzinə xidmət etsin. İstər məktəbəqədər, istər orta ümumtəhsil pilləsi insanın həyatı üçün yararlı biliklər verməlidir. Məktəbəqədər təhsil

pilləsi təməl pillə olduğu üçün burada pedaqoji iş daha axtarılı və möhkəm aparılmalıdır. Çünki insan kapitalının yaranması məhz bu mərhələdən başlanır. Orta ümumtəhsil pilləsi isə insan kapitalının inkişafı üçün daha vacib vəzifələr daşıyır. Çünki bu pillə şəxsiyyətin formalaşması pilləsidir. Bu zaman verilən təlim tərbiyənin hətərəflili inkişafına xidmət etməlidir.

Bu gün ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları məqsədi və insan kapitalının inkişafına xidmət edir. Lakin hər islahatda olduğu kimi burada da bəzi dəyişikliklərin təmin olunması gözlənilir. Bu gün orta ümumtəhsil sahəsində təbiiq olunan proqramlar (kurikullarlar), dərsliklər əsas islahat olmaqla yanaşı, nəzəri sahəni də əhatə edir. Unutmaq olmaz ki, təhsilin inkişafını təkcə proqram və ya dərsliklərlə aparmaq mümkün deyildir. Burada əsas işi metodik sahə üzərində görmək lazımdır. Çünki müəllim kapitalı nə qədər güclü olarsa, cəmiyyət üçün bir o qədər güclü insan kapitalı formalaşdırıla bilər.

Bəzilər insan kapitalı dedikdə, bir şəxsin hansısa bir sahə üzrə ali təhsil almasına xərcləndirilmiş sərmayə kimi qiymətləndirir. Lakin bu fikirdə yanlış bir yanaşma var. Belə ki, bir şəxsin ali təhsil alması onu insan kapitalına çevirmir. Çünki elə insanlar var ki, onlar aldığı ali təhsildən gəlir əldə etməzlər və tamamilə fərqli sahə üzrə çalışıb yaşayırlar. Bu zaman ali təhsilə verilən sərmayə kapitala çevrilir.

"İnsan kapitalı" yalnız təhsillə bağlıdır. Çünki təhsil insanı formalaşdıraraq, inkişaf etdirən başlıca vasitədir. Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi varislik prinsipi üzərində qurulduğu üçün hər təhsil pilləsində aparılan metodik işlər bir-birinin davamı və biri digərindən asılıdır. Məsələn, məktəbəqədər təhsil pilləsində öyrədilən biliklərin davamı ibtidai sınıflarda aparılır və s., məhz buna görə də hər təhsil pilləsinin keyfiyyəti və möhkəmliyi öz tədris metodikası qədər əvvəlki təhsil pilləsindən də asılıdır.

Təhsil sahəsində aparılan bütün islahatların uğurlu olması müəllim kapitalından asılıdır. Orta ümumtəhsil sahəsində tədris olunan bütün fənlər uşaqların hətərəflili inkişafına xidmət edir. Lakin insan kapitalının inkişaf etdirilməsində nəzərə alınması lazım bilinəcək bir sıra fənlər də ola bilər. Bir insanın bilik, bacarıq və həyatı qabiliyyətlərinin olması onun şəxsi məqsədinə asılıdır. Əgər məktəbdə uşağın hər hansı bir

sahə üzrə məqsədi olarsa, o zaman onun kapitala çevrilməsi də asan olar. Çünki məqsədi insan hər bir sahədə öz bacarıq və qabiliyyətlərini həyata keçirəcəkdir. Yəni hər bir sahədə düzgün olaraq müəyyənləşdirilsin. Orta ümumtəhsil pilləsində bütün elmlərin başlanğıcını özündə birləşdirən, fəlsəfi, məntiqi biliklərə dayanan fənlərin tədris olunması insan kapitalının inkişaf təməlinin güclü olmasına dayandırdı. Bu fənlərdən özünü tanımasına və dünyagörüşünün inkişafına kömək edəcəkdir.

"İnsan kapitalı"nın inkişafında təhsil sisteminin rolunu yüksəltmək üçün cəmiyyətin maarifləndirilməsi başlıca səbəbdır. Yəni valideynlər "insan kapitalı" anlayışını düzgün dərk etməklə, uşaqlarının düzgün istiqamətlənməsinə də kömək etmiş olarlar.

Təhsil amilində "insan kapitalı"nın inkişafı ali təhsil müəssisələrinin daha effektiv biznes strukturu fəaliyyətinə məxsus olması kimi göstərilə bilər. Dünya təhsil siyasətinə baxdıqda görürük ki, ali təhsil müəssisələrinə qəbul qaydaları çox asan və sadə üsulla aparılır. Lakin ali təhsil müəssisələrinin bitirmək çox çətin olduğu qədər, "insan kapitalı"nın inkişafını da təmin etmiş olur. Yəni ali təhsil kütləyə mövqə daşımadağı üçün burada insanın qabiliyyəti və bacarığı nəzərə alınır, onun kapitala çevrilməsi baş verir.

Azərbaycan Respublikası gələcək iqtisadi strategiyasını məhz insan kapitalının inkişafı üzərində qurur. Dövlətin əsas hədəflərindən biri bacarıqlı kadrların formalaşdırılması sahəsinə iqtisadi gəlirlərin daha çox hissəsini ayırır. Bu işlər həm ölkədaxili təhsilin inkişafı üzrə, həm də gənclərin xaricdə təhsilə üzrə aparılır. Təsədüfi deyil ki, ölkə başçısı "2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı" qəbul edərək, minlərlə gəncin xaricdə təhsil alması maliyyələşdirmişdir. Bunlarla yanaşı, Prezident yanında Elmin İnkişafı Fondu yaradılıb və Dövlət Neft Fondunun maliyyəsi hesabına hər il yüzlərlə tələbə xaricdə müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil alır. Bu da dövlətin sərmayəsinin "insan kapitalı"nın inkişafına çevrilməsidir.

Dünyada edilən kəşflər insanların elm sahəsindəki inkişafı sayəsində baş verir. Elmi-tədqiqat sahəsində çalışan insanlar cəmiyyət, dövlət və iqtisadiyyat üçün əsli kapitaldır. Ölkəmizin elm sahəsində apardığı islahatlar, ilk

öncə, təhsil səviyyəsindən başlamalıdır. Çünki, təhsil elmi-tədqiqatın ilkin mərhələsi sayılır. Həqiqəti qəbul etsək görərik ki, bu gün Azərbaycanca hər hansı bir sahə üzrə elmi kəşflər yetərincə deyildir. Bunun başlıca səbəbi isə ali təhsil müəssisələrində elmi-tədqiqat işlərinin yerinə yetirilməsində çatışmazlıqların mövcud olmasıdır. Ölkəmizdə elmin inkişafı sahəsində İnkişaf Fondunun olması və bir sıra elmi layihələrin həyata keçirilməsi maliyyələşdirsə də, hələ də nailiyyətin əldə olunması mövcud deyil. Burdan belə nəticə çıxara bilərik ki, "insan kapitalı"nın inkişafında təkcə sərmayə rol oynamır. Gənc alimlərin beynəlxalq elmi konfranslarda iştirakı maliyyə ilə ölçülə bilər, lakin onun orada uğur qazanması məhz gəncin şəxsi bacarıq və qabiliyyətindən asılıdır.

Ölkəmizin "insan kapitalı"nın inkişafı sahəsində apardığı işlər təkcə təhsillə kifayətlənmir, həm də imman, incəsənət və digər sahələrdə əhatə edir. Bu sahələr üzrə uğur qazanan gənclərə göstərilən dövlət qayğısı insan kapitalının inkişafı kimi göstərilə bilər.

Bu gün ölkəmizdə bir sıra sahələr (fizika, kimya, nüvə sahəsi, turizm, İKT üzrə, kosmos və s.) üzrə peşəkar mütəxəssislərə ehtiyac vardır. Hazırda bu tələbatları ödəmək üçün xarici mütəxəssislərə daha böyük vəsaitlər ödənilərək ölkəyə götərilir. Əlbəttə ki, bu mütəxəssislər öz vətəndaşlarımız olsa idi, bu sərmayə 2-3 dəfə az olardı. Burdan da belə qeyd edə bilərik ki, "insan kapitalı" ölkənin həm gəlirini, həm də xərçini balanslayan əsas amillərdən sayılır. İnsan kapitalı əhalinin rifahı və həyat rahatlığını təmin edən göstəricilərlə müəyyənləşdirilməlidir. İnsan kapitalının təkrar istehsalına hər il külli miqdarda vəsaitlər xərclənilir. Məsələn, bu xərcləri belə qruplaşdırma bilərik: təhsil sisteminin fəaliyyəti, sağlamlığın və insanların əmək fəaliyyətinə, əlverişli həyat fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılmasına və s. Bu, öz növbəsində, ictimai əməyin və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsir edir.

Əgər insanın gələcəkdə kapitala çevrilməsi üçün düzgün istiqamətdə sərmayə qoyularsa, o zaman insan kapitalının təkrar istehsalına da ehtiyac olmayacaq.

Ümumdünya Bankı milli sərvətin ən əhəmiyyətli elementi və iqtisadi artımını insan potensialının hesabına və ya insan kapitalına ayırı

lan xərclərlə göstərir. Bu amilin qiymətləndirilməsi üçün həyat təminatı sahəsində xərclərin məcmusunu müəyyən etmək təklif edilir.

İqtisadiyyatda və cəmiyyətdə inqilabi dəyişikliklər, ən böyük innovasiyalar xalqın, ölkənin, sivilizasiyaların hər tarixi dövründə inkişafının insan kapitalı əsasında həyata keçirilmişdir.

İnsan cəmiyyəti ilə biliklər tədricən toplanır. Onların bazasında təhsil və elmi inkişaf edilir. Bu, olduqca məhsuldar elmi-texniki, idarə və bütövlükdə intellektual təbəqəni formalaşdırır, hansı ki, bəşəriyyətin inkişafında növbəti sıçrayış olurdu. İnsan kapitalının artırılması, həmişəki kimi, onun dəyərinin artımı kimi göstərilir, hansı ki, insan kapitalının inkişafında onun keyfiyyətinin artımı dayanır. İnsan resursunun "dəyişiklikləri"ni ölçmək üçün BMT-nin normaları əsas götürülür. Fiziki, mənəvi, əxlaqi dəyişilmə insanın həyat fəaliyyəti ilə şərtlənir. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi təkcə onun bilik və bacarıqlara yiyələnməsi ilə ölçülə bilməz. Bu, həm də onun yaşadığı həyat tərzi ilə də ölçülməlidir. Belə ki, həyatın çətinlikləri və daimi stresslər insanın fəaliyyət keyfiyyətini azaldır, onun ömrünü isə qısaldır. Həmçinin, insan potensialının dəyişilməsinin dərəcəsini hər il insan kapitalının dəyərinin artımına və bu kapitalın istehlakının səviyyəsinə görə nəzərə almaq lazımdır. Bu vasitələr təhsil, əmək, təhlükəsizlik və həyat şəraitini və s. yaxşılaşdırmaq üçün lazımdır.

Tərbiyəçi insanın şəxsiyyət kimi formalaşması işində heykəltarş rolunu oynayır. Pedaqoqluq peşəsində məhz, biliklər və tədrisin metodikası əhəmiyyətli rol oynayır. Bu gün insanlar öz biliklərini təkmilləşdirməyə məcbur olurlar. Əlbəttə ki, müasir dünyada hamı tərəfindən qəbul edilmiş biliklərin əldə edilməsi aspektləri çevrilərək "bütün həyat ərzində təlimə" ənənəvi maarifləndirici sistemə qarşılıqlı olaraq keçirilir. Hər bir insanın məhsuldarlığını, iş qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün stimullaşdıran amil əhəmiyyətlidir.

Problemin aktuallığı. Bu gün dünyanın inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi gücünə baxdıqda, "insan kapitalı" üzərində qurulduğunu görürük. Proseslərin təhlili göstərir ki, insan kapitalı və onun inkişafı innovasiya dalğalarının yaranmasının, cəmiyyətin və dünya iqtisadiyyatının dövrü inkişafının əsas amilidir. Ümumiyyətlə, insan kapitalı yaradıcı, peşəkar, intellektual, keyfiyyətli, məhsuldar əmək və yüksək yaşayış keyfiyyətlidir.

Problemin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, insan kapitalının inkişaf etdirilməsində Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemi məktəbəqədər, orta ümumtəhsil və ali təhsil pillələrinin imkan və yolları

müəyyənləşdirilmiş, problem baxımından bir sıra materiallar araşdırılıb, tədqiq edilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən elmi işlərin, müəhazirə mətnlərinin, tezis və məqalələrin yazılması zamanı istifadə etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası. Bakı: "Çap ART", 2017.
2. <https://banker.az/insan-kapitali-qazanilmasi-vacib-olan-on-dayarli-nailiyyetdir/>
3. https://az.wikipedia.org/wiki/İnsan_kapitalı
4. http://an.az/down/meqale/azerbaycan/azerbaycan_noyabr2009/96159.htm
5. <http://vergiler.az/art-view/1674/>
6. <https://jabrayilvaliyev.com/2013/03/17/insan-kapitali-ve-iqtisadi-inkisaf/>

E-mail: vusale2000@gmail.com
Rəyçilər: ped.ü.fəls.dok. N. Əliyeva,
X. Həmidova
Redaksiyaya daxil olub: 11.12.2018.